

УДК 159.942.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-1-13>

Віктор Миколайович ФЕДОРЧУК,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи, психології та
соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: vmfedorchyk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5650-4713

Людмила Миколаївна КОМАРНИЦЬКА,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: kob-@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6742-8314
Web of Science ResearcherID: ABG-3996-2020

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК УСПІШНОЇ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ

Вступ. У статті аналізуються поняття та сутність феномену «емоційний інтелект» як складник професійної підготовки студентів-психологів. Обґрунтовується необхідність і можливості формування емоційного інтелекту майбутніх фахівців у галузі психології.

Мета. Метою статті є теоретичний аналіз емоційного інтелекту як важливого чинника фахової підготовки майбутніх психологів.

Наукова новизна. Розглянуто основні підходи до сутності феномену емоційного інтелекту, емоційної компетентності, які виступають базовим чинником у підготовці майбутніх психологів.

Показано, що розвиток емоційної інтелекту студента-психолога є однією з важливих характеристик становлення його особистості в процесі набуття професії.

Визначено емоційний інтелект майбутніх психологів як важливий складник формування їхньої психологічної культури і становлення професійного розвитку та особистісного зростання, становлення міжособистісних професійних відносин тощо.

Дослідження емоційного інтелекту свідчить, що він є базовим чинником у підготовці фахівців будь-якого напрямку, а особливо психологів, бо рівень його розвитку визначає рівень сформованості емоційної компетентності, необхідної не лише для успішної професійної діяльності, а й для розвитку якостей, які впливають на особистісне зростання, що в кінцевому підсумку позначається на професійній діяльності.

Висновки. Власний практичний досвід підтверджує, що під час навчання студенти проходять п'ять етапів професійного зростання, де на кожному з них приділяється важлива увага стосовно розвитку емоційного інтелекту, який зростає разом зі знаннями й напрацюванням професійно важливих умінь.

Окрім того, можемо стверджувати, що тренінгові технології в підготовці майбутніх психологів (фахівців соціономічних професій) є найбільш ефективними в теоретичному й практичному плані.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоційна компетентність, емоційний інтелект майбутніх психологів, етапи формування емоційного інтелекту, інтерактивні методи навчання.

Victor Mykolajovych FEDORCHUK,
Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of the Department of Social Work,
Psychology and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: vmfedorchyk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5650-4713

Liudmyla Mykolaivna KOMARNITSKA,
PhD, Associate Professor at the Department of Inclusive Education,
Rehabilitation and Humanities,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
E-mail: kob-@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6742-8314
Web of Science ResearcherID: ABG-3996-2020

EMOTIONAL INTELLIGENCE AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE SUCCESSFUL TRAINING OF PSYCHOLOGISTS

Introduction. *The article analyzes the concept and essence of the phenomenon of «emotional intelligence» as a component of the professional training of psychology students. The necessity and possibilities of forming the emotional intelligence of future specialists in the field of psychology are substantiated.*

Purpose. *The purpose of this article is a theoretical analysis of emotional intelligence as an important factor in the professional training of future psychologists.*

Scientific novelty. *The main approaches to the essence of the phenomenon of emotional intelligence, emotional competence, which act as a basic factor in the training of future psychologists, are considered.*

It is shown that the development of the emotional intelligence of a psychology student is one of the important characteristics of the formation of his personality in the process of acquiring a profession.

The emotional intelligence of future psychologists is defined as an important component of the formation of their psychological culture and the establishment of professional development and personal growth, the establishment of interpersonal professional relations, etc.

The study of emotional intelligence shows that it is a basic factor in the training of specialists of any field, especially psychologists, because the level of its development determines the level of emotional competence, which is necessary not only for successful professional activity, but also for the development of qualities that influence on personal growth, which ultimately affects professional activity.

Results. *Our own practical experience confirms that during studies, students go through five stages of professional growth, where at each of them important attention is paid to the development of emotional intelligence, which grows together with knowledge and development of professionally important skills.*

In addition, we can claim that training technologies in the training of future psychologists (specialists in socio-economic professions) are the most effective in theory and practice.

Key words: *emotional intelligence, emotional competence, emotional intelligence of future psychologists, stages of emotional intelligence formation, interactive learning methods.*

Вступ. Підготовка успішних фахівців, які би відповідали сучасним запитам суспільства, є актуальною проблемою в усі часи. Студентський вік – це час формування не лише особистісних якостей, а й закладання фундаменту професіоналів, які в майбутньому забезпечать прогрес розвитку держави. Результатом цього стає розвиток професійних та соціально важливих якостей, до яких можна віднести успішність у побудові кар'єри та взаємодію з оточуючими людьми, що залежать від розвитку емоційного інтелекту.

Високий рівень розвитку емоційного інтелекту дає змогу особистості зберігати високий соціальний статус у групі та є чинником успішності в міжособистісних відносинах. Розвитку цих феноменів сприяє й відповідна організація навчально-виховного процесу в ЗВО.

Сьогодні більш затребуваними є спеціалісти, які володіють не лише відповідною кваліфікацією, а й такими якостями, як уміння спілкуватися з людьми, розв'язувати конфліктні ситуації, приймати нестандартні рішення, орієнтуватися в тій чи іншій новій ситуації, адаптуватися до нових життєвих умов, володіння критичним мисленням.

Професія психолога належить до типу «людина – людина» й супроводжується емоційним виснаженням і напруженням. Значні психологічні навантаження в процесі постійної взаємодії з людьми вимагають від психолога не тільки добре орієнтуватися в своїй фаховій діяльності та застосовувати набуті знання, навички, уміння стосовно різних професійних ситуацій, а й бути підготовленим до міжособистісного спілкування, адекватної толерантної поведінки, володіти способами саногенного мислення для психічного здоров'я.

Науковці єдині в думці про те, що емоційний інтелект (ЕІ) є важливим складником у підготовці фахівців соціономічних професій, тобто майбутніх психологів.

Емоційний інтелект психолога включає особистісні властивості фахівця: фасилітативність, чуйність, конгруентність, урівноваженість, рефлексію, емпатію, толерантність тощо. Він є важливим чинником у професійному та особистісному зростанні.

Актуальність наявності емоційного інтелекту серед ключових компетенцій фахівця була підкреслена і на Всесвітньому економічному форумі в Давосі, де, згідно з представленою інформацією, ЕІ у 2020 р. повинен займати 6-е місце після таких навичок, як комплексне рішення проблем, критичне мислення, креативність, управління персоналом, координування дій з іншими, відсунувши на задній план сервісне обслуговування, формування суджень та прийняття рішень, взаємодію, когнітивну гнучкість.

З огляду на зазначене вище, вважаємо доцільним приділити увагу проблемі підготовки майбутніх психологів, розвитку емоційного інтелекту як значущого чинника розвитку їхніх особистісних та професійних якостей та психологічної культури у цілому.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі емоційного інтелекту як важливого чинника фахової підготовки майбутніх психологів.

Відповідно до мети роботи поставлено **завдання дослідження**:

1) здійснити теоретичний аналіз проблеми емоційного інтелекту та його значення для підготовки студентів-психологів; 2) поділитися власним досвідом, який стосується розвитку емоційного інтелекту в студентів під час опанування професії психолога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підготовка фахівців у кінці ХХ і початку ХХІ ст. відзначається тим, що основний акцент робиться не лише на розвиток інтелектуальної сфери студентів, а й емоційної, де на першому місці стоїть розвиток ЕІ (емоційної компетентності). Саме завдяки розвитку ЕІ студент-психолог може бути успішним у своїй майбутній професійній діяльності.

Емоційний інтелект став предметом психологічного дослідження завдяки працям зарубіжних дослідників. Досліджували проблему емоційного інтелекту: Д. Гоулмен, П. Селовей, Дж. Майер, Д. Карузо, Г. Гарднер, Р. Бар-Он, С. Хейн, Р. Купер, А. Саваф. Уперше цей термін почали використовувати на початку 1990-х років. Так, П. Селовей у 1990 р. опублікував статтю «Емоційний інтелект», яка визнається більшістю професійної спільноти початком публікацій на цю тему.

Дослідник І.В. Войціх зазначає, що сьогодні окремі аспекти формування емоційної компетентності майбутніх психологів вивчають О. Войтович, С. Загра, Л. Доценко, І. Євтушенко, О. Матвієнко, І. Литвиненко, Н. Ортікова, Н. Старинська та ін. Питання підготовки майбутніх психологів до консультативної роботи досліджують Т. Бородулькіна, В. Волошина, А. Грись, С. Кожушко та ін., шляхи формування соціальної та комунікативної компетентності майбутніх психологів – Р. Скірко та О. Артемова [2].

Так, поряд із поняттям «емоційний інтелект» у психології почали використовувати поняття «емоційна компетентність», яка, на думку Д. Гоулмана, має два основні складники: особисту компетентність (розуміння себе, саморегуляція й мотивація) та соціальну компетентність (у становленні взаємин), яка охоплює емпатію та соціальні навички. Таким чином, D. Goleman [23] вважає, що поняття «емоційний інтелект» синонімічне поняттю «емоційна компетентність» і поєднує показники емоційної компетенції у п'ять груп: самосвідомість, саморегуляція, самомотивація, соціальна свідомість і соціальні вміння. Емоційно компетентною (ЕК) вважається людина, якій властиві врівноваженість, сумлінність, доброзичливість, комунікабельність, відкритість; людина, яка легко уживається з іншими й перебуває «у злагоді із собою», здатна контролювати власні емоції, адекватно оцінюючи їх природу й причину. ЕК-людина успішно переборює перешкоди на шляху до мети, яку ставить перед собою, протидіє фрустрації шляхом створення необхідної самомотивації; регулює прояви власного настрою й утримується від тривалого депресивного стану, не впадає у відчай у разі виникнення труднощів, співчуває іншим людям, стримує імпульсивні спонукання до дії без достатнього обмірковування її можливих наслідків.

У контексті досліджуваної теми заслуговує на увагу змішана модель Р. Бар-Она, який визначає ЕІ як поєднання розумових і особистісних рис, притаманних кожній особі. ЕІ охоплює усі некогнітивні здібності, а також знання й компетентність, що дають людині змогу успішно

вирішувати життєві завдання. Він виокремив п'ять сфер компетентності, які можна ототожити з п'ятьма компонентами емоційного інтелекту, кожен із цих компонентів складається з декількох субкомпонентів: 1) пізнання себе: усвідомлення своїх емоцій, упевненість у собі, самоповага, самоактуалізація, незалежність; 2) навички міжособистісного спілкування: емпатія, міжособистісні взаємини, соціальна відповідальність; 3) здатність до адаптації: розв'язання проблем, зв'язок із реальністю, гнучкість; 4) управління стресовими ситуаціями: стійкість до стресу, контроль за імпульсивністю; 5) переважний настрій: щастя, оптимізм [21, с. 363–388].

Логічним продовженням пояснення емоційного інтелекту буде думка Дж. Мейер та П. Селовей, які тлумачать ЕІ як здатність переробляти інформацію, що міститься в емоціях, та вибудували ієрархію здібностей, кожен компонент якої стосується як власних здібностей людини, так і емоцій інших людей:

1) ідентифікація емоцій (сприйняття емоції, розрізнення, адекватне вираження, диференціація справжніх емоцій та їх імітації);

2) використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності (здатність спрямовувати емоції для коригування уваги на релевантні явища, викликати потрібні емоції для здійснення діяльності, керувати настроєм тощо);

3) розуміння емоцій (здатність розуміти комплекси емоцій, зв'язки між емоціями, динаміку емоцій, причини емоцій, вербальну інформацію про емоції);

4) управління емоціями (здатність до самоконтролю та саморегуляції емоцій, зниження інтенсивності негативних емоцій, усвідомлення модальності емоцій, здатність до вирішення емоційних проблем тощо; сприяють особистісному зростанню та оптимізації міжособистісних стосунків) [24; 25].

Як зазначає Л.В. Буркова [1], факти впливу на розвиток EQ людини мають таке співвідношення: генотип батьків – 40%; виховання у сім'ї – 10%; соціальне середовище – 50%.

Емоційний інтелект, як свідчать останні дослідження вчених, є домінантним складником у підготовці фахівців будь-якого напрямку, а особливо соціономічних професій, бо рівень його розвитку визначає рівень сформованості емоційної компетентності, необхідної для емоційної готовності до професійної діяльності в означеній сфері. Зокрема, В.В. Зарицька визначає ЕІ як інтегральну властивість особистості розпізнавати, розуміти, контролювати, регулювати власні емоції та емоції інших і використовувати ці здатності для досягнення життєво важливих цілей [8, с. 53]. Вона дає не лише визначення поняття емоційного інтелекту як сукупності властивостей особистості, а й характеристику кожної властивості, об'єднавши їх у чотири групи здатностей особистості: розуміння особистістю власних емоцій; самоконтроль і саморегуляція емоцій; розуміння особистістю емоцій інших людей; використання емоцій у діяльності й спілкуванні [8, с. 79].

Поділяємо думку Т.І. Щербак та А.П. Щерби стосовно впливу емоційного інтелекту на підготовку до професійної діяльності, який найвиразніше виявляється у когнітивній (уявлення про себе та про інших), емоційній (емоційне самопочуття), поведінковій (комунікативна поведінка) сферах студентського середовища. Далі вони пишуть, що у сфері емоційного самопочуття ЕІ виконує регулятивну роль: у стресові періоди навчання студенти з високим рівнем емоційного інтелекту характеризуються більш вираженою комфортністю емоційних станів. У сфері комунікативної поведінки вплив ЕІ є неоднозначним: встановлено, що високий рівень здатності до розуміння власних емоцій пов'язаний зі зниженням популярності в студентській групі, і поряд із цим отримано дані, що підвищення загального рівня емоційного інтелекту сприяє стабільності статусних позицій особистості в групі, стійкості системи взаємних виборів [20].

Неможливо не погодитися з тим, що дослідники звертають увагу на те, що емоційний інтелект студентів-психологів знаходиться у цілому на середньому рівні розвитку. За своєю структурою він однорідний, оскільки рівень вираженості окремих компонентів емоційного інтелекту приблизно однаковий і практично не змінюється в процесі навчання.

Факти відсутності істотних змін у межах ЕІ студентів-психологів у процесі навчання О.М. Двойнін та Г.І. Данилова пояснюють тим, що студенти, які вступили на психологічний факультет, уже володіють певним рівнем розвитку емоційного інтелекту й рефлексивності до моменту початку навчання. Причини відсутності подальших змін досліджуваних

якостей можуть пояснюватися недоліками освітнього процесу, що має слабку практичну спрямованість, і/або недостатньою усвідомленістю студентами власного професійного розвитку [20].

На нашу думку, якщо психолог позбавлений такої професійно значущої якості, як емоційна компетентність, то його взаємодія з клієнтом перетвориться на рольову гру, у якій психолог спирається скоріше на свої фантазії, ніж на відчуття внутрішнього емоційного стану клієнта [19].

Своєрідним логічним продовженням є запропонована І.М. Мещеряковою модель організації навчального процесу, метою якої є розвиток компонентів емоційного інтелекту на групових заняттях із використанням активних методів навчання, що сприяють підвищенню рівня емоційного інтелекту та формуванню особистісно-професійних якостей. Ми не лише солідарні з дослідницею, а й під час підготовки майбутніх психологів (розвитку ЕІ) успішно використовуємо запропоновані нею (умовно розбиті) п'ять етапів [15].

Перший етап – пізнання самого себе. Має на меті розвиток когнітивного компоненту емоційного інтелекту та його складників: уміння усвідомлювати свої емоції; довіряти собі; аналізувати й висловлювати почуття словами; здійснювати самоаналіз та аналіз своїх ціннісних орієнтацій; удосконалення навичок рефлексії; формування вміння встановлювати зворотний зв'язок.

Навчитися управляти своїми емоціями й почуттями – другий етап розвитку емоційного інтелекту. Він спрямований більшою мірою на розвиток поведінкового компоненту ЕІ та його складників. Особлива увага на цьому етапі приділяється розвитку толерантних настанов у студентів-психологів.

На третьому етапі відбувається розвиток уміння студентів-психологів розпізнавати емоції інших людей, розуміти почуття партнера по спілкуванню.

Важливою умовою емпатійного осягнення особистості клієнта є інтенсивний підсвідомий намір такого проникнення в особистість людини, що є результатом професійного тренінгу й автоматизованої звички пізнання будь-якої людини на основі техніки емоційного інтелекту. Це дуже складне завдання тренінгової підготовки майбутніх фахівців, яке не може бути розв'язане лекційним методом – лише індивідуальною цілеспрямованою взаємодією, що формує уміння діагностування іншої людини на основі технік емоційного інтелекту.

Четвертий етап розвитку емоційного інтелекту студентів-психологів – оволодіння умінням управління станами партнерів по спілкуванню.

П'ятий етап формування ЕІ студентів-психологів – розвиток психологічного професіоналізму.

На думку І.М. Мещерякової, серед головних видів робіт, які слід використовувати з метою розвитку ЕІ студентів-психологів, мають бути: лекції; діагностичні методи; групові дискусії; ігрові методи; методи, що спрямовані на розвиток соціальної перцепції; методи арттерапії; психогімнастика, а також самостійна робота [15].

Ми вважаємо, що етапи розвитку ЕІ у психологів можуть бути цікавими з теоретичного та практичного погляду, та доцільно доповнити їх головними видами робіт, які стосуються розвитку емоційного інтелекту. Під час підготовки психологів у нашому інституті акцент робиться на тренінги: «Теорія та практика соціально-психологічного тренінгу», «Психологія спілкування та тренінг розвитку комунікативної компетентності», «Психологія емоцій та тренінг розвитку емоційного інтелекту», «Тренінг особистісного та професійного зростання» та ін., які сприяють не лише розвитку ЕІ, а й закладають базові знання, навички та вміння для гармонійному розвитку майбутніх психологів.

У сучасній психології науці тренінг має велике значення, оскільки є спеціальною технологією, що допомагає людині краще усвідомити власний внутрішній світ, зробити своє життя успішнішим, навчитися керувати власними бажаннями та діями.

Об'єктом впливу психологічного тренінгу є особистісні та професійні якості, уміння, власності, здібності й установки, що проявляються у спілкуванні психолога з клієнтом.

Інтерактивні методи навчання, серед яких важливе місце займають тренінгові технології (практикуємо з 1993 р.), є найбільш ефективними технологіями в підготовці майбутніх психологів, які зможуть бути конкурентними на ринку праці, якщо вони володіють відповідними компетенціями загального рівня емоційного інтелекту [18; 19, с. 269].

Д. Гоулман [3] зауважує, що емоційний інтелект виявляється в поведінці та діяльності особистості через 15 компетенцій (професійно важливих інтегральних якостей особистості, які містять знання, навички, вміння та установки).

Підготовлений нами навчально-методичний посібник «Основи психологічного консультування: тренінг для консультанта-початківця» містить вправи, завдання, спрямовані на формування в учасників групи навичок установлення рапорту, вербального та невербального спілкування, вміння слухати (нерефлексивне, рефлексивне, емпатійне), усвідомлення й вираження своїх почуттів, розвиток здатності емпатії до клієнта, мікронавички розпізнавання емоційних переживань, розвиток фасилітації, професійної ідентичності, адекватної самооцінки, формування рефлексії тощо.

Головними якостями, якими повинен бути наділений психолог-фасилітатор, є це щирість і відкритість, які означають, що він повинен знати свої власні почуття настільки досконало, наскільки можливо, і не фальшивити, адже клієнт є чутливим і все відчуває серцем.

Навчальним практикумом можна скористатися як в умовах академічного навчального процесу, так і для самостійного опанування практичного аспекту психологічного консультування.

Тренінгові форми навчання передбачають отримання знань не в готовому вигляді, а в результаті активної взаємодії учасників, і на відміну від традиційних охоплюють увесь потенціал людини.

Важливим є не тільки навчання студентів, де червоною ниткою через усі курси проходить розвиток ЕІ, а й значна увага приділяється створенню умов для самонавчання, саморозвитку, самовдосконалення майбутніх психологів.

І на останок зробимо акцент на головному чиннику розвитку ЕІ у майбутніх психологів. Суть його полягає у тому, що крім наявності найбільш досконалих навчальних планів, робочих програм, сучасних лабораторій, аудиторій, підручників, посібників тощо, потрібно все це реалізувати під час різноманітних занять, які успішно проводять підготовлені науково-педагогічні працівники. При цьому такі заняття неможливо не відвідувати студентам, які навчаються за покликанням, оскільки це їхній свідомий вибір. На нашу думку, такі складники своєрідного трикутника: науково-педагогічні працівники – матеріально-технічна база ЗВО – академічні групи студентів – це майбутній кадровий потенціал держави, від якого залежать її прогрес та конкурентоспроможність.

Видатний педагог Костянтин Ушинський сказав пророчі слова: «Суспільство, яке турбується тільки про освіту розуму, робить велику помилку, бо людина більше людина в тому, як вона відчуває, ніж у тому, як думає, саме виховання почуттів формує людяність».

Висновки і пропозиції. Отже, у психологічній науці проблемі емоційного інтелекту приділяється велике значення, оскільки без його розвитку майбутнім фахівцям неможливо бути конкурентоспроможними на ринку праці. Рівень якості підготовки майбутніх психологів визначається поряд з іншими складниками професіоналізму рівнем розвитку їхнього емоційного інтелекту. Необхідність розвитку емоційного інтелекту зумовлена тим, що у майбутніх фахівців має бути добре розвинена здатність до розуміння власних емоцій, управління ними, розуміння емоцій інших та впливу на них. Це дає можливість бути успішним не лише у професійній діяльності, а й будувати гармонійні особистісні стосунки, тобто мати позитивний вплив на міжособистісні стосунки, користуватися повагою колег, досягти акме в кар'єрі.

Перспективним може бути розроблення державної програми стосовно розвитку емоційного інтелекту на різних рівнях суспільного розвитку.

Література:

1. Буркова Л.В. Соціономічні професії: інноваційна підготовка спеціалістів у вищих навчальних закладах : монографія. Київ : Інформаційні системи, 2010. 278 с.
2. Войцях І.В. Методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування емоційної компетентності психологів у процесі професійної підготовки. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://core.ac.uk/download/pdf/217454135.pdf> (дата звернення: 15.02.23).
3. Гоулман Д. Емоційне лідерство: Мистецтво управління людьми на основі емоційного інтелекту / пер. з англ. 2005. 301 с.
4. Гриньова М.В. Саморегуляція : навчально-методичний посібник. Полтава : АСМІ, 2008. 268 с.
5. Дерев'яно С.П. Актуалізація емоційного інтелекту в емоціогенних умовах. Соціальна психологія. 2008. № 1(27). С. 96–104.

6. Дерев'яно С.П. Емоційний інтелект як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2009. 20 с.
7. Зарицька В.В. Необхідність розвитку емоційного інтелекту особистості в процесі її підготовки до професійної діяльності. Вісник Одеського національного університету. Серія «Психологія». 2010. Т. 15. Вип. 16. С. 13–24.
8. Зарицька В.В. Самоконтроль емоцій як детермінанта стресостійкості. Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. 2015. Вип. 50. С. 101–113.
9. Кириченко Р.В. Емоційний інтелект як фактор ділової успішності керівника. Матеріали Двадцять восьмої Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя». URL: <http://nauka.zinet.info/28/kyrychenko.php> (дата звернення: 15.02.23).
10. Кошук А.А. Емоційна компетентність (EQ) в бізнесі: українські реалії. URL: http://www.rusnauka.com/32_PWMN_2009/Economics/55204.doc.htm (дата звернення: 15.02.23).
11. Лазуренко О.О. Емоційна компетентність як показник рівня сформованості професійної компетентності фахівця. Матеріали Двадцять третьої міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя». URL: <http://nauka.zinet.info/23/lazurenko.php> (дата звернення: 15.02.23).
12. Лазуренко О. До проблеми визначення змісту емоційної компетентності. Молодь і ринок. 2014. № 2. С. 124–130. URL: <http://nbuv.gov.ua/> (дата звернення: 15.02.23).
13. Матійків І.М. Емоційна компетентність фахівця професій типу «людина – людина»: результат теоретичного аналізу. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. 2011. Вип. 2. С. 109–121.
14. Мединська Ю.Я. Проблема віктимності у контексті емоційного інтелекту особистості. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. № 14. С. 191–201.
15. Мещерякова І.Н. Формування емоційного інтелекту студентів-психологів у процесі навчання у вузі. Вісник ТГУ. 2010. Вип. 1. С. 157–161.
16. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.
17. Розвиток емоційної компетентності педагога засобами тренінгу : навчально-методичний посібник / уклад. О.М. Молчанова. Кропивницький : КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського», 2017. 44 с.
18. Федорчук В.М. Соціально-психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності викладача» : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2003. 240 с.
19. Федорчук В.М. Емоційна компетентність психолога. Проблеми сучасної психології. 2012. Вип. 17. С. 623–630.
20. Щербак Т.І., Щерба А.П. Розвиток емоційного інтелекту у період фахової підготовки психологів. URL: <chrome-extension://efaidnbmninnibpcjpcglclefindmkaj/http://www.apppsychology.org.ua/data/jm/v9/i9/74.pdf> (дата звернення: 15.02.23).
21. Bar-On R. Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical Manual. Toronto: Multi-Health Systems, 1997. 232 p.
22. Gardner H. Frames of mind. New York: Basic Books, 1983.
23. Goleman D. Primal Leadership: Learning to Lead With Emotional Intelligence. Boston: Harvard Business School Press, 2008. 300 p.
24. Mayer, J.D., Salovey, P., Caruso, D.R., Sitarenios, G. Emotional intelligence as a standard intelligence, 1(3). Emotion, 2001. P. 232–242.
25. Salovey P. & Mayer J.D. Emotional intelligence. Imagination, Cognition, and Personality. 1990. Vol. 9. P. 185–211.

References:

1. Burkova L.V. (2010). Sotsionomichni profesii: innovatsiina pidhotovka spetsialistiv u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Socioeconomic professions: innovative training of specialists in higher educational institutions]: monohrafiia. Kyiv: Informatsiini systemy, 278 p. [in Ukrainian].
2. Voitsikh I.V. Metodychni rekomendatsii naukovo-pedahohichnomu skladu shchodo formuvannia emotsiinoi kompetentnosti psykhologiv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Methodological recommendations to the scientific and pedagogical staff regarding the formation of emotional competence of psychologists in the process of professional training]. Retrieved from <chrome-extension://efaidnbmninnibpcjpcglclefindmkaj/http://core.ac.uk/download/pdf/217454135.pdf> [in Ukrainian].
3. Houlman D. (2005). Emotsiine liderstvo: Mystetstvo upravlinnia liudmy na osnovi emotsiinoho intelektu [Emotional Leadership: The Art of Managing People Based on Emotional Intelligence]: per. z anhli. Minsk, 301 p. [in Ukrainian].
4. Hrynova M.V. (2008). Samorehuliatsiia [Self-regulation]: navch.-metod. posib. Poltava: ASMI, 268 p. [in Ukrainian].
5. Dereviianko S.P. (2008). Aktualizatsiia emotsiinoho intelektu v emotsiiohennykh umovakh [Actualization of emotional intelligence in emotiogenic conditions]. Sotsialna psykhohiia. № 1 (27). Kyiv, pp. 96–104. [in Ukrainian].

6. Derevianko S.P. (2009). Emotsiinyi intelekt yak chynnyk sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii osobystosti do studentskoho seredovysheha [Emotional intelligence as a factor of social and psychological adaptation of the individual to the student environment] (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
7. Zarytska V.V. (2010). Neobkhdnist rozvytku emotsiinoho intelektu osobystosti v protsesi yii pidhotovky do profesiinoi diialnosti [The need to develop the emotional intelligence of an individual in the process of his preparation for professional activity]. Visnyk Odeskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Psykholohiia. Vol. 15. Vyp. 16. pp. 13–24.
8. Zarytska V.V. (2015). Samokontrol [in Ukrainian], emotsii yak determinanta stresostiikosti [Self-control of emotions as a determinant of stress resistance]. Visnyk KhNPU imeni H.S. Skovorody. Psykholohiia. Vol. 50. Kharkiv: KhNPU, pp. 101–113. [in Ukrainian].
9. Kyrychenko R.V. Emotsiinyi intelekt yak faktor dilovoi uspishnosti kerivnyka [Emotional intelligence as a factor in the business success of a manager]. Materialy Dvadsiat vosmoi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Innovatsiinyi potentsial svitovoi nauky – XXI storichchia». Retrieved from <http://nauka.zinet.info/28/kyrychenko.php> [in Ukrainian].
10. Koshuk A.A. Emotsiina kompetentnist (EQ) v biznesi: ukrainski realii [Emotional competence (EQ) in business: Ukrainian realities]. Retrieved from http://www.rusnauka.com/32_PWMN_2009/Economics/55204.doc.htm [in Ukrainian].
11. Lazurenko O.O. Emotsiina kompetentnist yak pokaznyk rivnia sformovanosti profesiinoi kompetentnosti fakhivtsia [Emotional competence as an indicator of the level of formation of professional competence of a specialist]. Materialy Dvadsiat tretoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Innovatsiinyi potentsial svitovoi nauky – XXI storichchia». Retrieved from <http://nauka.zinet.info/23/lazurenko.php> [in Ukrainian].
12. Lazurenko O. (2014). Do problemy vyznachennia zmistu emotsiinoi kompetentnosti [To the problem of determining the content of emotional competence]. Molod i rynek. №2. pp. 124–130. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/> (data zvernennia: 15.02.23) [in Ukrainian].
13. Matiukiv I.M. (2011). Emotsiina kompetentnist fakhivtsia profesii typu «liudyna-liudyna»: rezultat teoretychnoho analizu [Emotional competence of a specialist in people-to-people professions: the result of a theoretical analysis]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii psykholohichna. Vol. 2. pp. 109–121. [in Ukrainian].
14. Medynska Yu.Ya. (2013). Problema viktyimnosti u konteksti emotsiinoho intelektu osobystosti [The problem of victimhood in the context of emotional intelligence of the individual]. Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity. Lviv, №14. pp. 191–201. [in Ukrainian].
15. Meshcheriakova I.N. (2010). Formuvannia emotsiinoho intelektu studentiv-psykholohiv u protsesi navchannia u vuzi [Formation of emotional intelligence of psychology students in the process of studying at a university]. Visnyk THU. Vyp. 1. pp. 157–161. [in Ukrainian].
16. Nosenko E.L. (2003). Emotsiinyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, main functions]: monohrafiia. Kyiv: Vyshecha shkola, 126 p. [in Ukrainian].
17. Rozvytok emotsiinoi kompetentnosti pedahoha zasobamy treninhu [Development of the teacher's emotional competence by means of training]: navch.-metod. posib. / uklad. O.M. Molchanova. (2017). Kropyvnytskyi: KZ «KOIPPO imeni Vasylia Sukhomlynskoho», 44 p. [in Ukrainian].
18. Fedorchuk V.M. (2003). Sotsialno-psykholohichni treninh «Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti vykladacha» [Social and psychological training «Development of teacher's communicative competence»]: navch. posib. Kamianets Podilskyi: Abetka, 240 p. [in Ukrainian].
19. Fedorchuk V.M. (2012). Emotsiina kompetentnist psykholoha [Emotional competence of a psychologist]. Problemy suchasnoi psykholohii: zb. nauk. pr. KPNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuksa NAPN Ukrainy. Vol. 17. pp. 623–630. [in Ukrainian].
20. Shcherbak T.I., Shcherba A.P. Rozvytok emotsiinoho intelektu u period fakhovoi pidhotovky psykholohiv [Development of emotional intelligence during professional training of psychologists]. Retrieved from <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/74.pdf> [in Ukrainian].
21. Bar-On R. (1997). Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical Manual. Toronto: Multi-Health Systems, 232 p. [in English].
22. Gardner H. (1983). Frames of mind. New York: Basic Books. [in English].
23. Goleman D. (2008). Primal Leadership: Learning to Lead With Emotional Intelligence. Boston: Harvard Business School Press, 300 p. [in English].
24. Mayer, J.D., Salovey, P., Caruso, D.R., Sitarenios, G. Emotional intelligence as a standard intelligence. (2001). 1 (3). Emotion, P. 232–242. [in English].
25. Salovey P. & Mayer J.D. Emotional intelligence. (1990). Imagination, Cognition, and Personality. Vol. 9. P. 185–211. [in English].